

Consent: Niet alleen ja of nee

Een onderzoek naar de bespreking van consent in Nederlandse
voorlichtingsboeken voor jongeren.

Nora Stokvis

S4818032

Bachelor scriptie Pedagogische Wetenschappen

PABA6002. 2024-2025

Begeleiders: dr. B.E. Bartelink & dr. S. Parlevliet

Tweede beoordelaar: Hanke Korpershoek

Rijksuniversiteit Groningen

Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen

06-06-2025

Aantal woorden: 7967

Inhoudsopgave

Abstract	3
Inleiding.....	4
Theoretisch kader.....	6
Methode.....	12
Resultaten	15
Conclusie.....	27
Discussie	29
Literatuurlijst	33
Bijlage.....	39

Abstract

Previous research has shown that multiple miscommunications can occur regarding consent during sexual intimacy between men and women. This study examines how the theme of consent is portrayed in Dutch sexual education books for adolescents aged 10 to 16. The research question is: 'How is the theme of consent within sexual relationships described in Dutch sex education books?' To answer this question, eight sex education books were analyzed. The analysis shows that all books address consent, but the depth in which it is discussed varies. Sexual intimacy is presented as a mutual act. However, the act of giving consent is portrayed as a one-time event, with little mention that consent can change over time. Furthermore, the emphasis lies on the boundaries of the reader. Recognizing the boundaries of the other person is not discussed. In addition, consent is primarily discussed as a verbal act, while non-verbal communication is rarely addressed. Finally, sexual abuse is mostly discussed with adults as perpetrators. There is little attention given to sexual abuse by peers, within a relationship, or under the influence of alcohol and drugs. Practical recommendations include discussing consent as an ongoing process, including non-verbal communication, and addressing sexual abuse by peers, within relationships, and under the influence of substances in the sexual education books. Future research could focus on how adolescents perceive and interpret the information in sexual education books.

Inleiding

Sinds 1 juli 2024 is er een nieuwe wet Seksueel Misdrif. In deze wet wordt gesteld dat seksueel contact altijd gelijkwaardig en vrijwillig moet zijn. Sindsdien is het juridisch strafbaar om door te gaan als je niet zeker weet of iemand het seksuele contact wel echt wil. Er moet dus sprake zijn van wederzijdse toestemming oftewel consent (Rijksoverheid, 2024). Deze wetswijziging laat de maatschappelijke verschuiving rondom consent zien. Het belang van wederzijdse toestemming bij seksueel contact is de laatste eeuw sterk veranderd.

In de jaren 60 kwam er door de tweede feministische golf meer aandacht voor de autonomie en zelfbeschikking van de vrouw (Vzw, 2022). Ook werd er steeds meer gesproken over ‘ongewenste seksuele toenaderingen, seksuele intimidatie, ongewenst seksueel contact—en verkrachting’ (Loney-Howes, 2019). Van de vrouw werd namelijk verwacht dat zij altijd beschikbaar was om aan de seksuele behoeftes van haar man te voldoen. Dit betekende dat er wettelijk geen sprake kon zijn van verkrachting binnen een huwelijk (Loney-Howes, 2019).

In deze periode werd vrouwen geleerd om duidelijker te communiceren, zodat seksueel geweld teruggedrongen kon worden (Kitzinger & Frith, 1999). Het bleek echter dat deze manier het idee versterkte dat vrouwen zich moeten beschermen tegen de natuurlijke losbandigheid van mannen. Hierdoor kwam de verantwoordelijkheid alsnog bij de vrouw en niet bij de man te liggen. Uit het onderzoek van Jeffrey en Barata (2018) blijkt dat mannelijke Canadese studenten dit tegenwoordig nog steeds vinden. De studenten zijn van mening dat het aan de vrouw is om de seksuele intimiteiten af te houden en de mannelijke seksuele lusten tegen te houden. Dit is, volgens de studenten, omdat vrouwen een lager libido hebben dan mannen en daarom duidelijk hun grenzen moeten aangeven. Daarnaast vinden de studenten dat er geen sprake van seksueel geweld is wanneer zij hun partner overhalen of dwingen tot seksuele intimiteiten. Het is dan

gewoon een middel om te krijgen wat ze willen. Ondanks dat er dus meer aandacht is gekomen voor consent en gedeelde verantwoordelijkheid komt deze vaak alsnog nog bij de vrouw terecht.

In 2018 groeide de #Me-Too beweging, doordat via sociale media gebruikers hun ervaringen gingen delen met seksuele intimidatie en misbruik. Hierdoor kwam er wereldwijde aandacht en bewustwording voor seksuele intimidatie, aanranding en zo ook consent. (Roden, 2022)

Een manier om jongeren te onderwijzen over consent is door middel van voorlichtingsboeken (Attwood et al., 2015). Deze voorlichtingsboeken weerspiegelen, naast de expliciete informatie, ook de normen en machtsverhoudingen die in de samenleving heersen. Hierdoor bieden ze inzicht in hoe de visie op consent zich expliciet en impliciet in voorlichtingsboeken verschuilt (van Leeuwen, 2008).

Het doel van dit onderzoek is om te analyseren hoe consent in seksuele relaties terugkomt in Nederlandse voorlichtingsboeken. Op basis van de analyse wordt er inzicht verkregen op hoe consent uitgelegd wordt, welke vormen van consent besproken worden en hoe seksuele scripts voorkomen in Nederlands voorlichtingsboeken. Aan de hand van deze bevindingen kan er een aanbeveling gedaan worden voor de voorlichtingsboeken, zodat deze beter kunnen aansluiten op de nieuwe juridische en maatschappelijke normen rondom consent. De onderzoeksvraag luidt: 'Hoe wordt het thema consent binnen seksuele relaties beschreven in Nederlandse voorlichtingsboeken?'

Theoretisch kader

Seksuele interactie

Rond de puberteit krijgen jongeren seksuele verlangens, opwinding en gedachtes en maken ze ook vaak de eerste seksuele interacties met anderen mee (Aken et al., 2015; Fortenberry, 2013). De interacties worden meestal op een specifieke volgorde doorlopen. Er wordt vaak gestart met zoenen, daarna komt voelen en strelen, opgevolgd door elkaars geslachtsdelen met de hand stimuleren en ten slotte geslachtsgemeenschap (Aken et al., 2015). In dit onderzoek zullen naast deze seksuele interacties ook nog orale en anale seks als seksuele interacties beschouwd worden (Fortenberry, 2013).

Seksuele voorlichting

De methoden en de onderwerpen van de seksuele voorlichting van het Verenigd Koninkrijk en Nederland komen veelal overeen (Lewis & Knijn, 2003). Toch zijn er in Nederland minder tienerzwangerschappen en gebruiken jongeren vaker anticonceptie bij hun eerste keer geslachtsgemeenschap dan in het Verenigd Koninkrijk. Hierbij gaat het over het gebruik van de pil, het condoom of de combinatie van die twee. (Ferguson et al., 2008) Dit verschil komt door de focus van de Nederlandse voorlichting op de positieve aspecten van seksualiteit en doordat de thema's explicieter en samenhangend besproken worden. In het Verenigd Koninkrijk ligt de nadruk op de negatieve kanten en de gevaren van seksualiteit, zoals zwangerschappen en soa's. (Ferguson et al., 2008; Lewis & Knijn, 2003) De thema's die in Nederland behandeld worden zijn fysieke en emotionele seksuele ontwikkeling, voortplanting, weerbaarheid, relaties, seksualiteit en veilige seks (Ferguson et al., 2008; Banerjee en Rao, 2022). Deze positieve kijk op seksualiteit is een recente ontwikkeling, want uit het onderzoek van Moran (2000) bleek dat onderzoeken in die periode nog focusten op de gevaren van seksualiteit. Dit

veranderde in de 21e eeuw toen de seksuele ontwikkeling van jongeren niet meer als een gevaar werd gezien, maar als een normale ontwikkeling (Tolman & McClelland, 2011). De voorlichtingsprogramma's waren voorheen nog gericht op de risico's die geslachtsgemeenschap met zich meedroegen. Hierdoor lag de focus op onthouding van geslachtsgemeenschap, was er nauwelijks uitleg over genot en veilige manieren om geslachtsgemeenschap te hebben. Deze aanpak leidde echter niet tot een betere seksuele gezondheid en een daling van de tienerzwangerschappen. (Kar et al., 2015; Kågesten & Van Reeuwijk, 2021) Uit het onderzoek van Kågesten en Van Reeuwijk (2021) blijkt dat de nieuwe aanpak waarbij seksuele voorlichtingen ook seksuele oriëntatie, gendernormen en seksuele relaties bespraken wel zorgde voor een betere seksuele gezondheid en betere vaardigheden in relaties en communiceren.

Er is een groter risico om ongewenste seksuele ervaringen mee te maken als er op jonge leeftijd begonnen wordt met seksueel contact. Door kinderen en jongeren op jonge leeftijd al seksuele voorlichting te geven kan er voorkomen worden dat ze onveilig geslachtsgemeenschap hebben, zwanger worden, een soa oplopen of een ongewenste seksuele ervaring meemaken. (De Graaf et al., 2012)

Consent

Wanneer er geen sprake is van consent bij seksuele intimiteiten wordt er gesproken van seksueel misbruik. Om dit te voorkomen gaat het bij seksuele voorlichting dus ook over grenzen en relaties. Consent is echter een veelzijdig begrip waardoor de grens met seksueel misbruik niet altijd duidelijk is (Cahill, 2016). Dit blijkt ook uit het onderzoek van Righi et al. (2019), waarbij Amerikaanse middelbare scholieren werd gevraagd over hun definitie van consent. De definities zijn te verdelen in drie opvattingen. De eerste is 'Yes is yes', hierbij wordt consent gedefinieerd als mondeling instemmen. De tweede is 'If she doesn't say no', hierbij is er sprake van consent als het seksuele contact niet afgewezen wordt, maar dus ook niet toegezegd. Dit blijkt ook uit het

onderzoek van Hirsch et al. (2018), waarbij zowel mannen als vrouwen dit als consent beschrijven. Ten slotte is er 'Once yes is always yes', hierbij is er eenmalig consent nodig en zou er daarna altijd sprake van consent zijn. Uit het onderzoek van Humphreys (2007) blijkt ook dat vrouwen consent vaker zien als een proces, waarbij het consent tijdens de seksuele interactie geregeld opnieuw besproken zou moeten worden. Mannen zien consent meer als een eenmalige bespreking voorafgaande aan de seksuele interactie. Tijdens de analyse zal er gekeken worden naar de manier waarop de voorlichtingsboeken consent bespreken, waarbij er specifiek gelet wordt op het wel of niet bespreken van het procesmatige aspect en de definities van consent die impliciet en expliciet naar voren komen.

Verbaal en non-verbaal

Naast deze drie definities van consent kan consent op verschillende manieren gecommuniceerd worden, namelijk verbaal en non-verbaal. In het onderzoek van Righi et al. (2019) geven de vrouwelijke scholieren aan dat zij de pogingen van mannen tot seksuele intimiteit voornamelijk afwijzen via non-verbale communicaties, terwijl de mannelijke scholieren aangeven pas te stoppen met aandringen bij een verbale afwijzing. Ook blijkt uit het onderzoek van Humphreys (2007) dat voornamelijk non-verbale communicatie gebruikt wordt om consent te communiceren. Mannen blijken, hoewel zij wel wachten op een verbale afwijzing, toch non-verbale signalen te benoemen als indicatie van gegeven consent (Hickman & Muehlenhard, 1999). Uit het onderzoek van Newstrom et al. (2020) in de Verenigde Staten blijkt ook dat er duidelijke verschillen zijn in hoe vrouwen en mannen consent communiceren en interpreteren. De vrouwelijke deelnemers geven aan dat zij directe verbale communicatie van hun partner, zoals 'Ik wil seks met jou', het belangrijkste vinden als communicatie van consent. De mannelijke deelnemers geven juist aan de indirecte verbale communicatie te vertrouwen, zoals 'Pak jij het condoom?', en de directe en indirecte non-verbale communicatie, zoals de partner trekt de

kleding uit en je partner raakt je seksueel aan. Daarnaast interpreteren mannen de indirecte communicatie van vrouwen sneller als consent dan vrouwen dit bij mannen doen.

Naast verbale en non-verbale communicatie tijdens de handelingen zelf zijn er ook gedragingen in een sociale setting die volgens mannelijke studenten uit de Verenigde Staten als consent geïnterpreteerd kunnen worden voor latere seksuele intimiteiten. Uit het onderzoek van Jozkowski et al. (2018) blijkt namelijk dat mannelijke deelnemers een drankje aannemen bij de bar of met de man mee naar huis gaan zien als consent voor seksuele intimiteiten. Tijdens de analyse zal er gekeken worden naar de mate en manier van bespreken van verbaal en non-verbaal consent en de manier waarop de miscommunicaties die rondom consent kunnen optreden besproken worden.

Alhoewel de vier genoemde onderzoeken niet exact dezelfde conclusies hebben, laten ze wel zien allemaal zien dat mannen en vrouwen niet op dezelfde manier consent communiceren en interpreteren. Hierdoor zijn er verschillende potentiële oorzaken waardoor signalen rondom consent niet goed geïnterpreteerd worden. Hoewel verbale communicatie minder ruimte laat voor subjectieve interpretatie, blijkt non-verbale communicatie in de praktijk de meest gehanteerde vorm te zijn om consent te communiceren. Volgens Gavey (2005) en Beres (2014) is ook de aanwezigheid van het eigen verlangen naar de seksuele intimiteiten van belang bij consent. Er kan namelijk ook consent gegeven worden enkel om de ander te bevredigen. Hierbij is er wel ingestemd, maar is er geen sprake van een eigen verlangen naar de seksuele intimiteiten. Ten slotte wordt in het onderzoek van Cahill (2016) de invloed van machtsverhoudingen op consent besproken en moet er dus een gelijkwaardige relatie tussen personen zijn, zodat er tot een vrijwillige, weloverwogen beslissing tot consent gekomen kan worden. Tijdens de analyse zal er gekeken worden naar de manier en de mate waarop de bovengenoemde ongelijkheden besproken worden.

Seksuele scripts

Bij consent dient er niet alleen naar het individu gekeken te worden, maar ook naar de situatie. Seksuele interacties kunnen begrepen worden door seksuele scripts (Frith & Kitzinger, 2001; Beres, 2014). Binnen deze scripts gaan mannen en vrouwen met ‘cultureel geaccepteerde en sterk gender-complementaire scripts’ op seksueel gebied met elkaar om (Gunnarsson 2022). De seksuele scripts werden voor het eerst geïntroduceerd door Gagnon en Simon (1973). In deze scripts wordt er van de man verwacht dat hij het initiatief neemt voor seksuele intimiteiten en er ook altijd zin in heeft, terwijl er van de vrouw verlangt wordt dat zij passief blijft en wacht tot de man actie onderneemt. Deze dynamiek zorgt ervoor dat niet-consensueel gedrag wordt opgevat als een normaal onderdeel van de seksuele interactie tussen man en vrouw. Doordat de vrouw passief blijft zal zij minder snel verbaal communiceren als er iets gebeurt waar zij zich oncomfortabel bij voelt. Dit zorgt voor miscommunicaties rondom consent. (Gunnarsson, 2022; Frith & Kitzinger, 2001)

De scripts zorgen ervoor dat we de wereld om ons heen kunnen voorspellen en begrijpen, zonder er veel tijd aan kwijt te zijn (Gagnon en Simon, 1973; Wiederman, 2005). Ze zijn cultureel bepaald en worden, zowel expliciet als impliciet, overgedragen en aangeleerd via media, en door de manier waarop andere deelnemers van de maatschappij zich gedragen en verhouden tot elkaar (Gunnarsson 2022). Een voorbeeld van een impliciete overdracht van een seksueel script is dat ouders hun dochters vaker waarschuwen over de gevaren van seks, zoals zwangerschappen, dan ze bij hun zoons deden (Fisher, 1986). Hiermee communiceerden de ouders dat hun dochters voorzichtig moesten zijn, waardoor de dochters aangeleerd kregen de seksuele intimiteiten meer af te houden en passiever te handelen. Om consent te begrijpen dient er dus niet alleen gekeken te worden naar het individu, maar moet er gekeken worden naar de

relationele en sociale invloeden. In dit onderzoek wordt er gekeken hoe de sociale scripts die betrekking hebben tot consent weerspiegeld worden in de voorlichtingsboeken.

Voorlichtingsboeken

Seksuele voorlichting wordt in Nederland voornamelijk via het onderwijs gegeven (Kirby 2002). Alhoewel dit de meest voorkomende vorm is gebruiken jongeren ook media, waaronder voorlichtingsboeken, om aan informatie te komen (Attwood et al., 2015). Deze media wordt door de jongeren gebruikt als voorbeeld en ze kunnen zich hiernaar gaan gedragen. Dit wordt beschreven in de sociale cognitietheorie, waarbij individuen, waaronder jongeren, leren door observatie en imitatie van anderen (Bandura, 1985). Jongeren leren zowel van de expliciete als impliciete informatie in de voorlichtingsboeken. Daarom zal er tijdens de analyse gekeken worden naar zowel de expliciete als de impliciete informatie in de voorlichtingsboeken.

Liang en Bowcher (2018) deden al eerder onderzoek naar seksuele voorlichtingsboeken, waarbij ze keken naar afbeeldingen in seksuele voorlichtingsboeken in China. De afbeeldingen bleken de socioculturele standaarden, heteroseksualiteit en het huwelijk, die heersen in China, te reflecteren. Prytz (2024) heeft onderzoek gedaan naar hoe er in Zweedse schoolboeken en richtlijnen geschreven werd over masturbatie in de periode 1945-2000. Hieruit blijkt dat er meer aandacht besteed werd aan de mannelijke seksualiteit dan de vrouwelijke, waardoor mannen meer als actieve seksuele wezens werden neergezet dan vrouwen. Daarnaast werd masturbatie neergezet als minderwaardig aan geslachtsgemeenschap. Krebbekx (2025) deed onderzoek naar het lesmateriaal Lentekriebels en hoe hierover gesproken wordt in het publieke debat. Hier ziet ze dat er veel verkeerde informatie online gedeeld werd over het lesmateriaal Lentekriebels. De lopende discussie rondom Lentekriebels weerspiegelt de strijd over de gendernormen, politieke identiteit en de nationale waarden.

Er is dus al eerder onderzoek gedaan naar voorlichtingsmateriaal. Er is echter nog niet onderzocht hoe consent besproken wordt in Nederlandse voorlichtingsboeken. Gebaseerd op het theoretisch kader zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

- Op welke wijze wordt consent uitgelegd in Nederlandse voorlichtingsboeken voor jongeren?
- Hoe worden de verschillende vormen van consent besproken in Nederlandse voorlichtingsboeken?
- Hoe worden seksuele scripts impliciet en expliciet weergegeven in Nederlandse voorlichtingsboeken?

Methode

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden is er gebruikgemaakt van een kwalitatieve inhoudsanalyse waarbij er gekeken is naar Nederlandse seksuele voorlichtingsboeken. De boeken zijn gezocht in het Centraal Bestand Kinderboeken (CBK) door middel van de termen: seksuele vorming / seksuele voorlichting / seks / seksualiteit / seksuele ontwikkeling / puberteit. In het Centraal Bestand Kinderboeken staan (bijna) alle Nederlandse kinderboeken opgenomen, daarom is dit een effectieve zoekmachine.

Van de gevonden boeken is er op basis van de volgende zes criteria een selectie gemaakt:

1. De boeken moesten gaan over heteroseksuele interacties.
2. De boeken moesten geschreven zijn voor jongens én meisjes.
3. De boeken moesten geschreven zijn voor jongeren tussen de 10 en de 16 jaar, omdat jongeren die in de vroege (10-14 jaar) en middenfase (14-16 jaar) van

adolescentie zitten gevoeliger zijn voor sociale druk en vaker ongewenste seksuele ervaringen meemaken (Sumter et al., 2008; De Graaf et al., 2012).

4. De boeken moesten oorspronkelijk in het Nederlands geschreven zijn, omdat de Nederlandse seksuele voorlichting verschilt met die van andere landen (Ferguson et al., 2008).
5. De boeken moesten non-fictie zijn.
6. De boeken moesten tussen 2018 en 2024 gepubliceerd zijn, omdat deze dan de actuele normen en waarden van de samenleving weerspiegelden. Er is gekozen voor 2018, omdat in 2018 de #MeToo-beweging is opgekomen waarbij er wereldwijd aandacht kwam voor consent.

Er bleven 7 voorlichtingsboeken over. Daarnaast is er één boek gevonden dat niet in het CBK stond, maar wel aan alle selectiecriteria voldeed. Deze is voor de volledigheid ook meegenomen in het onderzoek. In totaal zijn er 8 voorlichtingsboeken geanalyseerd, deze zijn te vinden in Tabel 1.

Eerst is de inleiding en de inhoudsopgave van de boeken gelezen. Daarna zijn de boeken in hun geheel gelezen, waarna de passages over seksuele interacties zijn geselecteerd. Om een goed beeld te krijgen van de impliciete boodschap door het hele boek heen zijn ook de passages over soa's en anticonceptie meegenomen in de analyse. De geselecteerde passages zijn in het programma Atlas.ti (versie 25) gezet en zijn hierin op de volgende manieren geanalyseerd.

Eerst zijn er door middel van een literatuurstudie codes geïdentificeerd, waarna er met de gevonden theorieën en codes een gerichte inhoudsanalyse is gedaan. Hier was sprake van een deductieve analyse, waarbij er gekeken is naar grote, vooraf bepaalde thema's. Een aantal voorbeelden van thema's zijn seksuele scripts en de verschillende vormen van consent. Een overzicht van de gevonden thema's is te vinden in bijlage 1. De thema's zijn opgesplitst in

hoofdcodes, codes en subcodes (Hsieh & Shannon, 2005). Na de deductieve analyse is er ook inductief geanalyseerd. Hierbij zijn de geselecteerde passages geanalyseerd, waarna er codes geïdentificeerd zijn. Deze codes konden onder bestaande hoofdcodes en thema's van de deductieve analyse vallen. Er waren ook codes die niet bij een bestaand thema pasten, in dit geval is er een nieuw thema toegevoegd. Een voorbeeld hiervan is het thema 'uitleg over consent'.

De analyse is gedaan aan de hand van de Constant Comparative Method van Boeije (2002). Hierbij zijn er eerst vergelijkingen gemaakt binnen de boeken zelf, daarna zijn de boeken met elkaar vergeleken. Dit was vergelijken binnen dezelfde thema's, namelijk voorlichtingsboeken over seksuele relaties.

Tijdens het coderen zijn de passages van één boek uitgewisseld met een tweede onderzoeker om te zorgen voor interbeoordelaarsbetrouwbaarheid. De tweede onderzoeker heeft onafhankelijk deze passages gecodeerd. De gevonden codes zijn vergeleken met de originele codering. Naar aanleiding hiervan is de hoofdcode 'seksueel misbruik' toegevoegd met de subcodes 'vormen'. Verder is de subcode 'uitleg' toegevoegd aan de hoofdcode 'consent' en is de subcode 'wie' veranderd naar 'daders'.

De gevonden thema's zijn georganiseerd in een codeboom, bestaande uit thema's, hoofdcodes, codes en subcodes (zie bijlage 2). Een code bestaat uit een patroon dat zich door de fragmenten heen herhaalt.

Tabel 1

Geanalyseerde boeken

Titel	Auteur	Publicatiejaar
-------	--------	----------------

Heb jij HET al gedaan	Susan Ter Horst- Van de Wetering & Maja Wannet	2024
Het is heus niet raar hoor!	Jeroen Hoogerwerf	2022
Seks is niks gek	Bette Westera	2021
123 superslimme dingen die je moet weten over liefde en seks	Mathilda Masters	2021
Wonderlijk en waardevol	Elly van der Gouwe- Dingemanse	2020
Ik & Seks	Belle Barbé	2019
Sex Safe	Faya Lourens	2019
Seksuele voorlichting in vraag en antwoord	Jacqueline Kahn-Nathan, Jean Cohen & Christine Verdoux	2019

Resultaten

Om onderzoek te doen naar de manier waarop consent in Nederlandse voorlichtingsboeken behandeld wordt is er een kwalitatieve inhoudsanalyse uitgevoerd. Hierbij zijn er verschillende thema's gevonden, onder te verdelen in de hoofdthema's 'uitleg over

consent', 'vormen van consent', 'seksueel misbruik' en 'seksuele scripts'. In de volgende sectie worden deze hoofdthema's besproken.

Uitleg over consent

Onder het hoofdthema 'uitleg over consent' zijn codes geplaatst die betrekking hebben op wat consent inhoudt en waarom het belangrijk is. In alle boeken wordt uitgelegd wat consent inhoudt, al zit er verschil in de diepgang. Een dominant patroon is de nadruk op gezamenlijkheid van seksuele intimiteiten. In alle geanalyseerde boeken wordt dit gepresenteerd als iets dat samen uitgevoerd dient te worden. Waarbij een deel van de boeken deze gezamenlijkheid alleen benadrukt in de hoofdstukken over consent en grenzen, in de overige hoofdstukken komt de gezamenlijkheid niet terug. Een voorbeeld is deze uitleg van geslachtsgemeenschap: 'Bij seks in de vorm van neuken schuift een man zijn stijve piemel in de poenie van een vrouw.' (Westera, 2021, z.p.) en bij deze uitleg over veilige seks en soa's: 'Het hebben van veilige seks is van groot belang. Zorg daarom dat je altijd een condoom bij je hebt. Een condoom beschermt je tegen een seksueel overdraagbare aandoening' (Lourens, 2019, p. 92). Bij een aantal boeken wordt de gezamenlijkheid niet alleen in de bedoelde hoofdstukken besproken, maar ook door het hele boek heen, met woorden als 'met elkaar aan het vrijen' (Masters, 2021, p.72). Door deze formuleringen komt de gezamenlijkheid niet alleen expliciet, maar ook impliciet naar voren. Mogelijk komt het verschil doordat de boeken, waar de gezamenlijkheid alleen in specifieke hoofdstukken behandeld wordt, een biologische benadering hebben. Terwijl de andere boeken ook gericht zijn op de sociale aspecten van seksuele interactie. Aangezien de lezer naast expliciete ook impliciete informatie leert, is het belangrijk dat de gezamenlijkheid van seksuele intimiteiten door de hele boeken heen benadrukt wordt.

Respect is een ander patroon in de voorlichtingsboeken. Hierbij gaat het over respect voor de grenzen van een ander en een respectvolle omgang met elkaar. Een respectvolle omgang wordt neergezet als een voorwaarde voor een prettige seksuele interactie: ‘Nu moeten we ons richten op het laatste belangrijke punt: seks met wederzijds respect, seks waar je van kunt genieten!’ (Barbé, 2019, p.17). Respect gaat hierbij ook over luisteren en respecteren van elkaars grenzen en gevoelens. De nadruk wordt gelegd op het accepteren van een ‘nee’ zonder verder aan te dringen of proberen de ander over te halen. Hierbij wordt vaak benoemd dat er geen reden gegeven hoeft te worden bij het afwijzen van seksuele intimiteiten. In een aantal boeken worden voorbeelden gegeven, waarbij ook niet seksueel gerelateerde situaties gegeven worden om het in de belevingswereld van de lezer te plaatsen. Een voorbeeld hiervan is uit het boek *Ik&Seks*, waarbij de link gelegd met iemand thee aanbieden. Hierbij respecteer je ook de keuze zonder aan te dringen of je beledigd te voelen wanneer iemand geen thee wil of van gedachten verandert.

Naast de nadruk op respect wordt ook het belang van de eigen keuze bij consent in meer dan de helft van de voorlichtingsboeken besproken. Op verschillende momenten wordt er benadrukt dat consent een vrijwillige en bewuste instemming is, waarbij het niet gaat om wat anderen doen, maar om wat goed voelt voor de lezer zelf: ‘Belangrijk is vooral dat jij je er klaar voor voelt en er zin in hebt. Wat anderen doen en op welke leeftijd, is hun zaak. Luister vooral naar jezelf.’ (Ter Horst-Van de Wetering & Wannet, 2024, p.45). Bij een aantal boeken wordt dit opgevolgd met voorbeelden waar de lezer over na kan denken om te kijken of hij/zij klaar is voor de seksuele intimiteiten. Hierbij worden signalen genoemd, zoals ontspanning, maar er worden ook signalen genoemd die erop wijzen dat de lezer er mogelijk nog niet klaar voor is, zoals twijfels en druk. Opvallend is dat de signalen allemaal gericht zijn op de lezer zelf, over de andere persoon wordt niet gesproken. Hierdoor ligt de nadruk op de autonomie en eigen keuze,

maar komt de gezamenlijkheid niet altijd terug. Verder wordt leeftijd in veel boeken benoemd als iets om over na te denken, al is dit wel op verschillende manieren. De ene helft van de boeken benadrukt dat er geen juiste leeftijd is voor de eerste keer: ‘Hoe oud je dan precies bent, maakt ook niet zoveel uit. Er is geen goede leeftijd voor de eerste keer’ (Barbé, 2019, p.151). Terwijl de andere boeken juist wel een minimumleeftijd noemen: ‘Twaalf is nog wel een beetje jong voor seks, en vader of moeder worden op je twaalfde is al helemaal geen goed idee.’ (Westera, 2021, z.p.). Hierbij wordt in de meeste boeken besproken dat er ook andere seksuele handelingen gedaan kunnen worden in plaats van geslachtsgemeenschap.

Een ander dominant patroon is de nadruk op eigen grenzen. De lezer leert nadenken waar zijn/haar grenzen liggen. In de helft van de voorlichtingsboeken is er een los hoofdstuk over grenzen, waarin adviezen gegeven worden over hoe de eigen grenzen herkend en gecommuniceerd kunnen worden. Er worden verschillende voorbeelden gegeven waarop de lezer zijn/haar grens kan communiceren. Hoe de grenzen van de ander herkend kunnen worden komt bijna niet ter sprake. Als dit wel wordt benoemd, wordt er alleen geadviseerd om bij twijfel ernaar te vragen:

Als je seks hebt met iemand, hebben jullie samen de verantwoordelijkheid om te zorgen dat ieders grenzen worden gerespecteerd. Dit betekent dat je zelf moet aangeven wanneer je iets niet wil, maar ook dat je bij de ander moet checken of het oké is wat jullie aan het doen zijn. Zo is de kans het kleinst dat het misgaat. (Barbé, 2019, p.95)

Er wordt maar één keer benoemd dat iemand onduidelijke of twijfelachtige antwoorden kan geven:

Wat als iemand geen nee zegt, maar ook niet enthousiast meedoet? Vraag dan of diegene het wel wil. De enige manier om er helemaal zeker van te zijn dat een ander het wil is door het te vragen. Zegt de ander volmondig ja, dan kun je verder. (Barbé, 2019, p.96)

Dit wordt verder niet besproken, terwijl er verschillende redenen zijn om in te stemmen met seksuele intimiteiten, zoals omdat de ander het wil en door ongelijke machtsverhoudingen (Gavey, 2005; Beres, 2014; Cahill, 2016). Hierbij kan er verbaal wel ingestemd worden, maar kan non-verbaal gecommuniceerd worden dat de persoon het zelf liever niet heeft. Doordat dit niet in de voorlichtingsboeken besproken wordt, leren de lezers niet de non-verbale signalen te herkennen waaraan gemerkt kan worden dat een ander iets niet wil. Dit kan leiden tot miscommunicaties en non-consensuele seksuele intimiteiten.

Vormen van consent

Onder het hoofdthema ‘vormen van consent’ vallen de codes van de manieren waarop consent gecommuniceerd wordt. Consent wordt voornamelijk besproken als een eenmalige vraag aan het begin van de seksuele intimiteiten. Hierbij wordt er niet expliciet besproken dat consent een proces is en de instemming tussentijds opnieuw besproken dient te worden. Als dit wel benoemd wordt is dat meestal bij de uitleg dat de lezer tijdens de seksuele handelingen zelf van gedachten mag veranderen. Het actief checken van de instemming van de ander wordt slechts enkele keren besproken in zinnen zoals: ‘Als de ander aangeeft dat hij of zij geen zin meer heeft in tongzoenen, is dat oké. Stop er onmiddellijk mee en dring niet verder aan.’ (Masters, 2021, p.65). In sommige voorlichtingsboeken staan voorbeelden hoe de lezer kan aangeven dat hij/zij van gedachte is veranderd. In één boek wordt er een casus besproken met vragen zoals: ‘Vind jij dat er in het verhaal van Sterre sprake is van consent (dus van wederzijdse toestemming)? En geldt dat voor het hele verhaal of verandert dat?’ (Ter Horst- Van de Wetering & Wannet, 2024,

p.141). Hiermee wordt de lezer aan het denken gezet en wordt er besproken dat een persoon tijdens de seksuele handelingen van gedachte kan veranderen. Wetenschappelijk onderzoek laat zien dat er verschillende opvattingen over consent zijn, waarbij vrouwen consent meer als een doorgaand proces zien, terwijl mannen het meer als eenmalig moment bekijken (Humphreys, 2007). Dat consent kan veranderen komt niet consequent terug in de voorlichtingsboeken. Hierdoor wordt de lezer niet juist onderwezen en kunnen er miscommunicaties ontstaan.

Verbaal consent is in de voorlichtingsboeken de meest besproken vorm van consent. In bijna alle voorlichtingsboeken wordt consent besproken als directe verbale communicatie, waarbij het geven en ontvangen van een duidelijk 'ja' of 'nee' centraal staat. In de wetenschappelijke literatuur wordt dit ook wel het 'yes means yes'-model genoemd, waarbij de Amerikaanse studenten consent definieerden als een mondelinge instemming (Righi et al., 2019). Een aantal boeken benadrukken dat jongeren duidelijk moeten communiceren wanneer ze de seksuele handelingen wel willen. Hierbij worden voorbeeldzinnen gegeven: 'Ga door, het is goed zo. Dit vind ik echt lekker' (Ter Horst-Van de Wetering & Wannet, 2024, p.20) en advies hoe dit met de partner besproken kan worden: 'Heb je zin in seks, maar weet je niet zeker of de ander wel wil? Vraag het gewoon.' (Westera, 2021, z.p.). Hiermee wordt verbale communicatie aangemoedigd, maar wordt er niet dieper op ingegaan. Indirect verbaal consent komt in de meeste voorlichtingsboeken niet terug, met uitzondering van de verhalende voorlichtingsboeken: '“Zal ik dan het condoom maar omdoen?” vroeg ik.' (Ter Horst-Van de Wetering & Wannet, 2024, p.49). Mogelijk komt dit doordat de verhalen een betere afspiegeling zijn van de realiteit.

Verbaal consent komt ook in de voorlichtingsboeken terug bij het afwijzen van seksuele intimiteiten. In meer dan de helft van de boeken wordt besproken hoe de lezer zijn/haar grenzen kan communiceren en hiermee de seksuele handelingen kan afwijzen: 'Nee, ik ga het niet doen'

(Masters, 2021, p.130) en ‘stop’ (Westera, 2021, z.p.). In de voorlichtingsboeken ligt de focus op verbale communicatie. Wetenschappelijke literatuur laat echter zien dat non-verbale communicatie vaker gebruikt wordt om consent te communiceren (Humphreys, 2007). De non-verbale communicatie wordt in de boeken wel benoemd bij het fysiek terugtrekken als vorm van afwijzing. Ook wordt er sporadisch benoemd dat non-verbale communicatie gebruikt kan worden om te laten merken dat je iets fijn vindt:

Stuur de hand van de ander in de juiste richting, beweeg weg van plekken waar je niet aangeraakt wilt worden, of draai met je lichaam zodat het fijner is. Lichaamstaal is een heel krachtige manier van communiceren die je heel goed kunt inzetten tijdens de seks. (Ter Horst-Van de Wetering & Wannet, 2024, p.51)

In enkele gevallen wordt besproken dat ‘meegaan’ in de interactie gezien kan worden als non-verbale instemming, maar zonder duidelijke waarschuwing dat dit niet altijd gelijk staat aan een werkelijke instemming. Non-verbaal instemmen wordt dus zelden expliciet besproken. De focus ligt in de voorlichtingsboeken voornamelijk op het verbaal afwijzen van seksuele intimiteiten. Dit kan komen omdat de boeken de lezers willen aanleren duidelijk hun grenzen te communiceren om zo seksueel misbruik te voorkomen.

Actief om instemming vragen is een andere manier om miscommunicaties te voorkomen. In de helft van de voorlichtingsboeken wordt dit besproken, echter wel op twee verschillende manieren. De eerste manier bespreekt het vragen van instemming voorafgaande aan de seksuele interactie: “‘We kunnen wel seks hebben?’” (Ter Horst-Van de Wetering & Wannet, 2024, p.33). Het komt echter vaker voor dat er alleen kort benoemd wordt dat er altijd naar instemming gevraagd dient te worden, waarbij er niet ingegaan wordt op de miscommunicaties die kunnen

optreden. De andere manier benadrukt dat de lezer naar het consent kan vragen als hij/zij twijfels heeft over de aanwezigheid hiervan tijdens de seksuele intimiteiten. Deze manier komt vaker terug dan het vragen van instemming voorafgaande aan de seksuele handelingen. Daarnaast is het soms ook onduidelijk of het voorlichtingsboek consent voorafgaand of tijdens de seksuele handelingen bedoeld: ‘Niet iedereen vindt het prettig om bij de anus aangeraakt te worden, dus het beste is om gewoon te vragen of de ander het lekker vindt.’ (Barbé, 2019, p.65). Hierdoor staat dit open voor interpretatie en kunnen er misverstanden ontstaan.

In de voorlichtingsboeken worden non-verbale signalen, die kunnen betekenen dat iemand iets toch niet fijn vindt, nauwelijks besproken. In één boek wordt kort besproken dat bepaalde non-verbale signalen kunnen betekenen dat iemand iets niet wil door te benoemen dat iemand soms geen ‘nee’ zegt, maar ook niet enthousiast meedoet. Hiermee wordt aangegeven dat er soms gemixte signalen kunnen zijn. Een manier waarop non-verbale communicatie in sommige boeken wel aan bod komt is bij het afwijzen van seksueel overschrijdend gedrag. Hierbij worden ‘bijten, schoppen, wegrennen’ (Van Der Gouwe- Dingemanse, 2020, p.30-31) als manieren gegeven om weg te komen. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt echter dat vrouwen non-verbale communicatie anders interpreteren dan hun mannelijke partner en andersom (van Newstrom et al., 2020). Door in de voorlichtingsboeken stil te staan bij non-verbale communicatie kan deze beter op elkaar afgestemd worden en kunnen miscommunicaties worden voorkomen.

Het voorlichtingsboek *Heb jij HET al gedaan* bestaat uit ingestuurde verhalen van eerste keren opgevolgd door advies van een seksuoloog en soms een oefening voor de lezer (Ter Horst-Van de Wetering & Wannet, 2024). Deze verhalen geven de context duidelijk weer en in meerdere verhalen komen passages naar voren waarin gedragingen en vragen, zoals “Wil je misschien mee naar mijn huis?” (p.67) en “Zal ik je mijn kamer laten zien?” (p.145), worden

benoemd als indicatie dat de schrijvers dachten dat hun eerste keer zou gaan gebeuren.

Wetenschappelijk onderzoek laat zien dat er gedragingen in de sociale setting geïnterpreteerd werden als consent voor latere seksuele handelingen (Jozkowski et al., 2018). Dit komt dus ook terug in dit verhalende voorlichtingsboek. Ondanks dat deze opvattingen kunnen zorgen voor miscommunicaties wordt dit verder in dit boek en de andere boeken, niet besproken.

Seksueel misbruik

Onder het hoofdthema ‘seksueel misbruik’ zijn de codes geplaatst die gingen over uitleg over en manieren van seksueel misbruik. In bijna alle voorlichtingsboeken is er een los hoofdstuk over seksueel misbruik en de overige boeken wordt het behandeld bij de hoofdstukken over grenzen. Elk boek heeft een korte uitleg over de vormen van seksueel misbruik, waarbij boeken die hier dieper op ingaan ook subtielere of minder bekende vormen bespreken, zoals het dwingen om naar seksuele handelingen te kijken of het delen van seksueel getinte afbeeldingen: ‘Een paar mensen uit je klas willen dat je meekijkt naar een pornofilmje op internet. Een neef vraagt je om toe te kijken terwijl hij met zijn lief tongzoent’ (Masters, 2021, p.131). Opvallend is het christelijke voorlichtingsboek *Wonderlijk en Waardevol*, waarbij alleen de definities van de vormen van seksueel misbruik gegeven worden (Van Der Gouwe-Dingemans, 2020). Het onderwerp wordt verder besproken met voorbeelden waarvan sommige over seksueel misbruik gaan, maar de meeste over het dagelijkse leven. Seksueel misbruik wordt hier gekoppeld aan “nee-gevoelens” met voorbeelden zoals ‘Je stoeit met papa’ en ‘Je vriendje wil dat je bij hem op schoot komt zitten’ (p.9). Seksueel misbruik wordt in dit voorlichtingsboek minder expliciet besproken dan in de andere voorlichtingsboeken.

Naast de verschillende vormen wordt er in bijna alle boeken expliciet benoemd dat de dader van seksueel misbruik een onbekende kan zijn, maar dat het meestal een bekende van het

slachtoffer is. Hierbij worden voorbeelden gegeven van seksueel misbruik waarbij zowel kinderen als volwassenen de dader zijn: ‘Een jongen op school maakt een vervelende opmerking over je borsten. [...] De collega van je vader wil je een zoen geven terwijl jij dat niet ziet zitten.’ (Masters, 2021, p.131). Er wordt dus wel benoemd dat leeftijdsgenootjes ook de dader kunnen zijn, echter ligt de nadruk in de verdere uitleg op seksueel misbruik door volwassenen: ‘Seksueel grensoverschrijdend gedrag wordt seksueel misbruik als een volwassene jou vraagt om dingen te doen die met seks te maken hebben.’ (Masters, 2021, p.131) en ‘Mensen met erge problemen op het vlak van seksualiteit, zoals pedofielen, kunnen heel gevaarlijk zijn. In plaats van zich aangetrokken te voelen tot volwassenen, zijn ze in kinderen geïnteresseerd.’ (Kahn-Nathan, 2019, p.39). Verder wordt er nergens in de voorlichtingsboekenboeken iets gezegd over seksueel misbruik binnen een vaste relatie. Terwijl uit onderzoek blijkt dat er ook binnen vaste relaties vaak miscommunicaties zijn over consent (Newstrom et al., 2020).

Seksuele relaties kunnen worden gekenmerkt door machtsverschil, krachtsverschil en leeftijdsverschil. Hierdoor kan er wel consent gegeven zijn, maar is er geen sprake van oprecht consent en is het eigenlijk seksueel misbruik. In bijna alle boeken worden deze ongelijkheden benoemd, waarbij leeftijd het vaakst en uitgebreidst besproken wordt. Machts- en krachtsverschillen wordt enkel kort benoemd: ‘Denk aan situaties waarin de ander meer macht heeft, ouder is, sterker is, of waarin je afhankelijk bent van de ander.’ (Ter Horst-Van de Wetering & Wannet, 2024, p.77). Mogelijk komt dit doordat de voorlichtingsboeken gefocust zijn op seksueel misbruik door volwassenen, waardoor seksueel misbruik door leeftijdsgenootjes, waarbij de ongelijkheid door macht en kracht komt, een onderbelicht onderwerp blijft.

Ondanks dat drank en drugs een rol kunnen spelen bij seksueel misbruik, wordt dit maar in enkele boeken besproken. Hierbij bespreekt maar één boek dat dit ervoor kan zorgen dat de persoon in kwestie niet in staat is om consent te geven:

Middelengebruik vermindert je bewustzijn en dus de mogelijkheid om grenzen te voelen en die adequaat aan te geven. Hoewel er een grijs gebied is (wanneer ben je te zeer onder invloed?), is het bij Roos duidelijk. Al zou Roos 'ja' gezegd hebben, dit kan níét beschouwd worden als consent. Ze was niet in staat om een bewuste keuze te maken. (Ter Horst-Van de Wetering & Wannet, 2024, p.43).

In enkele boeken worden tips gegeven hoe de lezer kan communiceren dat er iets gebeurt wat hij/zij niet wil, zoals zeggen 'Als je nu doorgaat, dan ben je me aan het verkrachten' (Barbé, 2019, p.97), en manieren om weg te komen als de dader nog niet stopt, zoals schoppen en slaan.

Naast advies voor tijdens het seksueel misbruik geven de boeken ook tips wat er achteraf gedaan kan worden. Hierbij ligt de focus in alle boeken op het zoeken van hulp, waarbij ze benadrukken dit ook te doen als de dader heeft gevraagd dit niet te doen. De lezer wordt aangemoedigd het te vertellen aan een volwassene die hij/zij vertrouwt. Hierbij bespreken een aantal voorlichtingsboeken ook dat dit een lastig onderwerp kan zijn om te over te hebben, maar benadrukken de boeken dat het niet de schuld van het slachtoffer is. Mocht bespreken in het echt te lastig zijn wordt er in meer dan de helft van de boeken doorverwezen naar instanties waarmee gebeld en/of gechat kan worden, zoals de Kindertelefoon en Centrum Seksueel Geweld. Hierbij staan de nummers ook in de tekst benoemd of wordt er verwezen naar een pagina achter in het boek.

Verder wordt er in een aantal voorlichtingsboeken benoemd dat seksueel misbruik ook online kan plaatsvinden, zoals in deze passage: ‘Het kan bijvoorbeeld zijn dat een volwassene je dwingt om een sexy foto te sturen of je uit te kleden voor de webcam.’ (Masters, 2021, p.131). Daarnaast gaat het in deze boeken ook over zelf seksuele foto’s naar iemand sturen. Opvallend is dat er maar in één boek advies gegeven wordt over wat de lezer zou kunnen doen als deze foto’s zijn doorgestuurd. In de andere boeken wordt alleen benadrukt dat je de foto’s niet moet sturen en maar in één boek wordt benoemd dat de ontvanger de foto’s ook niet moet doorsturen: ‘Heb je een vertrouwelijke foto ontvangen, stuur hem dan nooit door. Zorg ervoor dat anderen niet bij de foto kunnen door hem in je telefoon en op je computer te verbergen.’ (Barbé, 2019, p.98). In de overige van de boeken wordt dit niet besproken, hiermee wordt de schuld bij het slachtoffer neergelegd en niet bij de dader.

Seksuele scripts

Onder het hoofdthema ‘seksuele scripts’ vallen de codes over de expliciete en impliciete manieren waarop de scripts terugkwamen in de voorlichtingsboeken. In de informatieve boeken komen de seksuele scripts niet impliciet terug, wel worden in een paar voorlichtingsboeken de scripts en hun beperkingen expliciet besproken, zoals in het boek *Ik & Seks*:

Veel mensen houden er een dubbele standaard op na over seksueel gedrag bij jongens en meiden. [...] In onze samenleving geldt de ongeschreven regel dat meisjes terughoudend moeten zijn als het op seks aankomt en jongens juist het initiatief moeten nemen. (Barbé, 2019, p.101).

Hiermee wordt het seksuele script besproken waarin vrouwen een passieve rol aannemen en mannen een actieve rol. Twee van de geanalyseerde voorlichtingsboeken bestonden uit verhalen waarin de onderdelen van seksuele voorlichting besproken werden. In deze verhalen komen de seksuele scripts impliciet naar voren. Zo initieert de man in de verhalen vaker de seks en nam de vrouw in de verhalen een passievere rol aan: “Dat het lukte en ik het allemaal voor elkaar kreeg, vond ik wel heel stoer. Ik voelde me op en top man naderhand.” (Ter Horst-Van de Wetering & Wannet, 2024, p.20). Doordat de verhalen een afspiegeling zijn van de realiteit komen hier de seksuele scripts op een impliciete manier meer naar voren.

Conclusie

Aan de hand van de onderzoeksvraag: ‘Hoe wordt het thema consent binnen seksuele relaties beschreven in Nederlandse voorlichtingsboeken?’ zijn er Nederlandse seksuele voorlichtingsboeken geanalyseerd. Met behulp van de deelvragen kan de hoofdvraag beantwoord worden.

De eerste deelvraag is: ‘Op welke wijze wordt consent uitgelegd in Nederlandse voorlichtingsboeken voor jongeren?’ Uit de analyse blijkt dat de nadruk op de gezamenlijkheid van seksuele intimiteiten ligt. Dit wordt in een aantal boeken consequent benadrukt door het hele boek heen, terwijl dit bij andere boeken alleen terugkomt in de hoofdstukken over grenzen en consent. Verder wordt consent in de meeste voorlichtingsboeken behandeld als een eenmalig moment en niet als een doorlopend proces. Wel wordt er in de voorlichtingsboeken besproken dat er naar consent gevraagd kan worden als er twijfels over zijn. Ten slotte valt op dat in veel voorlichtingsboeken de nadruk ligt op de eigen keuze en de grenzen van de lezer. Hierbij wordt er veel aandacht besteed aan hoe de lezer deze kan herkennen en kan communiceren. Er wordt

benadrukt dat er niet over grenzen heen gegaan mag worden, maar er wordt niet besproken hoe de lezer grenzen van de ander kan herkennen.

De tweede deelvraag is: ‘Hoe worden de verschillende vormen van consent besproken in Nederlandse voorlichtingsboeken?’ De voorlichtingsboeken besteden veel aandacht aan verbaal consent. Doordat non-verbale consent zelden wordt besproken leert de lezer dit niet te herkennen en wordt de lezer niet bewust van de miscommunicaties die kunnen optreden (Newstrom et al., 2020). Bij de passages over seksueel misbruik worden de ongelijkheden besproken, waardoor instemming niet altijd als consent gezien kan worden of sprake kan zijn van dwang. Hierbij ligt de nadruk op leeftijdsverschil en misbruik door volwassenen. Hoewel seksueel misbruik ook binnen een relatie kan plaatsvinden wordt dit nergens besproken (Ybarra en Mitchell, 2013). Ook de invloed van drugs en alcohol op het geven van consent wordt zelden besproken.

De derde deelvraag is: ‘Hoe worden seksuele scripts impliciet en expliciet weergegeven in Nederlandse voorlichtingsboeken?’ Uit de analyse blijkt dat de heersende seksuele scripts, waarbij de man een actieve rol dient aan te nemen en de vrouw een passieve rol, in de verhalende voorlichtingsboeken impliciet aanwezig is. Hoewel een aantal voorlichtingsboeken deze scripts expliciet bespreken en bekritisieren, blijven ze in de verhalende voorlichtingsboeken verborgen.

Aan de hand van de deelvragen kan de hoofdvraag beantwoord worden. Consent wordt in alle voorlichtingsboeken behandeld. De mate waarin verschilt wel tussen boeken. De nadruk ligt op de gezamenlijkheid en de eigen keuze en grenzen van de lezer. Er wordt weinig aandacht besteed aan het herkennen van de grenzen van de ander. Daarnaast wordt consent behandeld als een eenmalig moment, waarbij zelden wordt benoemd dat het als een doorlopend proces gezien moet worden. Verder ligt de nadruk op verbaal consent, waarbij de non-verbale communicatie van consent nauwelijks besproken wordt. In de hoofdstukken over seksueel misbruik ligt de nadruk op misbruik door volwassenen, terwijl andere situaties, zoals misbruik door partners en de

invloed van drank en drugs, niet of nauwelijks besproken worden. Ten slotte komen de seksuele scripts wel terug in de verhalende voorlichtingsboeken. In de overige boeken worden ze of bekritiseerd of niet besproken.

Discussie

Uit dit onderzoek blijkt dat de Nederlandse voorlichtingsboeken het concept 'consent' overwegend vanuit een eenzijdig perspectief behandelen. De focus ligt op het aangeven van de eigen grenzen en niet op het herkennen van de grenzen van de ander. Daarbij wordt consent neergezet als een eenmalig, expliciet moment in plaats van een doorlopend proces dat beïnvloed wordt door context, machtsverhoudingen en non-verbale communicatie. Uit het onderzoek van Ybarra en Mitchell (2013) onder jongeren blijkt dat 14% van de daders van seksueel misbruik vond dat het slachtoffer er geheel zelf verantwoordelijk voor was. 80% vond dat het slachtoffer er deels zelf verantwoordelijk voor was. Het is daarom belangrijk dat jongeren niet alleen leren hun eigen grenzen te herkennen, maar ook die van een ander leren herkennen en nadenken over hun eigen machtspositie.

Daarnaast besteden de passages over seksueel misbruik geen aandacht aan seksueel misbruik binnen een vaste relatie, terwijl uit het onderzoek van Ybarra en Mitchell (2013) blijkt dat 73% van seksueel grensoverschrijdende ervaringen plaatsvond binnen een vaste relatie, waarbij de daders aangaven dat bij 66% van de gevallen niemand erachter kwam. Daarnaast wordt er nauwelijks aandacht besteed aan seksueel misbruik door leeftijdsgenoten, terwijl bij 1 op de 8 gevallen de dader een leeftijdsgenoot is (Mathews et al., 2023).

Ten slotte behandelen de voorlichtingsboeken nauwelijks de invloed van drank en drugs op consent en welke risico's het gebruik ervan meebrengt. Seksueel misbruik kan plaatsvinden

doordat het slachtoffer al onder invloed was of omdat de dader dit met opzet heeft toegediend. Uit het onderzoek van Simonaggio et al. (2024) bij een hulpcentrum voor slachtoffers van seksueel misbruik in Italië kwam dat 23% van de slachtoffers onder invloed waren tijdens het seksuele geweld. Bij 90% van deze gevallen was er alcohol gebruikt en bij 37% van de gevallen drugs. Een soortgelijk onderzoek is in Nederland uitgevoerd, waarbij met bloed en/of urine tests op de aanwezigheid van alcohol werd getest. Hierbij werd bij 47% van de slachtoffers van seksueel misbruik de aanwezigheid van alcohol aangetoond (Bosman et al., 2011).

Doordat deze situaties niet besproken worden in de voorlichtingsboeken kunnen jongeren het seksueel misbruik in deze contexten niet goed herkennen, waardoor zij minder snel aan de bel kunnen trekken en makkelijker slachtoffer kunnen zijn.

Ten slotte hebben seksuele scripts invloed op de manier waarop jongeren omgaan met consent. Deze scripts geven jongeren richting aan de verwachtingen binnen seksuele interacties (Frith & Kitzinger, 2001; Beres, 2014). De seksuele scripts zijn cultureel bepaald en worden overgedragen via media, zoals voorlichtingsboeken (Gunnarsson, 2022). In een aantal boeken worden deze scripts expliciet besproken en bekritiseerd, maar in de verhalende voorlichtingsboeken zitten deze scripts op een impliciete manier verwerkt. Dit kan invloed hebben op het beeld dat jongeren vormen van consent en kan ervoor zorgen dat non-consensueel gedrag genormaliseerd wordt.

Beperkingen van het onderzoek

Dit onderzoek heeft een aantal methodologische beperkingen die in overweging genomen moeten worden bij het interpreteren van de resultaten.

Ten eerste is er wegens tijdsgebrek één boek gecodeerd door een tweede onderzoeker, wat een te kleine steekproef kan zijn geweest. Mogelijk kunnen andere onderzoekers deze passages

anders interpreteren en hierdoor tot andere conclusies komen, wat kan leiden tot lagere validiteit en betrouwbaarheid.

Daarnaast is er in dit onderzoek enkel gekeken naar de tekst in de voorlichtingsboeken, waarbij de bijbehorende illustraties niet zijn meegenomen. In het onderzoek van Nikolajeva en Scott (2000) is bestudeerd of de boodschap van de tekst overeenkomt met die van de illustraties. Hieruit blijkt dat dit niet altijd het geval is, waardoor informatie uit de tekst anders geïnterpreteerd kan worden. Doordat dit niet is meegenomen in dit onderzoek kan er informatie over de interpretatie verloren zijn gegaan.

Sterke punten

Alle boeken die aan de selectiecriteria voldeden zijn geanalyseerd, waardoor er een goed beeld is van de manier waarop consent wordt besproken.

Daarnaast zijn niet alleen de hoofdstukken over consent en grenzen meegenomen, maar zijn alle passages die over seksueel contact gingen geanalyseerd. Hierdoor is een duidelijk beeld gevormd hoe consent niet alleen expliciet, maar ook impliciet door het hele boek heen besproken wordt.

Implicaties

Uit dit onderzoek blijkt dat consent in voorlichtingsboeken als een individuele verantwoordelijkheid wordt neergezet, waarbij er weinig aandacht is voor non-verbale communicatie en het herkennen van de grenzen van een ander. In de toekomst kan er meer aandacht besteed worden aan consent als een doorlopend proces, waarbij ook ingegaan kan worden op non-verbale communicatie en machtsverhoudingen. Verder kan er bij het behandelen van seksueel misbruik aandacht besteed worden aan misbruik binnen een vaste relatie en de invloed van drugs en alcohol op consent.

Daarnaast is er in dit onderzoek gekeken naar seksuele scripts in voorlichtingsboeken. Hoewel een aantal boeken deze scripts expliciet bespreken en bekritiseren komen ze nog wel terug in de verhalende voorlichtingsboeken. Het blijft daarom belangrijk om kritisch te blijven kijken naar de impliciete boodschappen die verscholen liggen in deze boeken.

Met deze aanpassingen zullen de lezers een completere en realistischere voorlichting krijgen dat beter aansluit op de huidige maatschappelijke en juridische normen rondom consent.

Aanbevelingen vervolgonderzoek

In dit onderzoek is enkel gekeken naar de tekstuele inhoud van de voorlichtingsboeken, zonder te kijken naar hoe de lezers de informatie daadwerkelijk interpreteren. Voor vervolgonderzoek zou het waardevol zijn om focusgroepen met jongeren te houden om hun interpretatie van de informatie in de voorlichtingsboeken te achterhalen. Dit onderzoek kan inzicht bieden in de boodschap die de jongeren daadwerkelijk oppakken, hoe zij deze interpreteren en wat de invloed is op hun visie rondom consent.

Slot

Seksuele voorlichting speelt een grote rol in het aanleren en het vormen van attitudes en gedragingen rondom consent. De voorlichtingsboeken dragen hieraan bij, echter schieten ze vaak nog tekort in de volledigheid. De nadruk ligt op individuele verantwoordelijkheid en er is weinig aandacht voor non-verbale communicatie. Ook seksueel misbruik binnen vaste relaties, door leeftijdsgenoten en de invloed van drank en drugs komt zelden ter sprake. Om jongeren beter voor te bereiden op de realiteit zullen de voorlichtingsboeken hier beter op moeten aansluiten, zodat ze een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan veilige, gelijkwaardige en wederzijdse seksuele interacties.

Literatuurlijst

- Aken, M., Beyers, W., Deković, M., Geeraets, M., Graaf, H., & Reitz, E. (2015). Intieme relaties en seksualiteit. In *Bohn Stafleu van Loghum eBooks*. <https://doi.org/10.1007/978-90-368-0968-9>
- Attwood, F., Barker, M. J., Boynton, P., & Hancock, J. (2015). Sense about sex: media, sex advice, education and learning. *Sex Education*, 15(5), 528–539. <https://doi.org/10.1080/14681811.2015.1057635>
- Bandura, A. (1985). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. <https://ci.nii.ac.jp/ncid/BA00746561>
- Banerjee, D., & Rao, T. S. S. (2022). Comprehensive Sex Education—Why Should We Care? *Journal Of Psychosexual Health*, 4(2), 73–75. <https://doi.org/10.1177/26318318221092076>
- Bosman, I. J., Verschraagen, M., & Lusthof, K. J. (2011). Toxicological Findings in Cases of Sexual Assault in the Netherlands*. *Journal Of Forensic Sciences*, 56(6), 1562–1568. <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2011.01888.x>
- Butler, J. (2011). Sexual Consent: Some Thoughts on Psychoanalysis and Law. *Columbia Journal Of Gender And Law*, 21(2), 405. <https://doi.org/10.7916/cjgl.v21i2.2632>
- Cahill, A. J. (2016). Unjust Sex vs. Rape. *Hypatia*, 31(4), 746–761. <https://doi.org/10.1111/hypa.12294>
- De Graaf, H., Beyers, W., & Van Acker, J. (2012). De seksuele carrière van Nederlandse en Vlaamse jongeren. *Kind en Adolescent*, 33(4), 179–187. <https://doi.org/10.1007/s12453-012-0024-2>
- Ferguson, R. M., Vanwesenbeeck, I., & Knijn, T. (2008). A Matter Of Facts. . . And More: An Exploratory Analysis Of The Content Of Sexuality Education in The Netherlands. *Sex Education*, 8(1), 93–106. <https://doi.org/10.1080/14681810701811878>

- Fisher, T. D. (1986). Parent-child communication about sex and young adolescents' sexual knowledge and attitudes. *PubMed*, 21(83), 517–527. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/3812059>
- Fortenberry, J. D. (2013). Puberty And Adolescent Sexuality. *Hormones And Behavior*, 64(2), 280–287. <https://doi.org/10.1016/j.yhbeh.2013.03.007>
- Frith, H., & Kitzinger, C. (2001). Reformulating sexual script Theory. *Theory & Psychology*, 11(2), 209–232. <https://doi.org/10.1177/0959354301112004>
- Gagnon, J. H., & Simon, W. (1973). Sexual Conduct. In *Routledge eBooks*. <https://doi.org/10.4324/9781315129242>
- Gavey, N. (2005). Just sex? In *Routledge eBooks*. <https://doi.org/10.4324/9780203504383>
- Gunnarsson, L. (2022). Consent, Gender, And Power. In *Springer eBooks* (pp. 1–8). https://doi.org/10.1007/978-3-030-95352-2_28-1
- Hickman, S. E., & Muehlenhard, C. L. (1999). “By the semi-mystical appearance of a condom”: How young women and men communicate sexual consent in heterosexual situations. *The Journal Of Sex Research*, 36(3), 258–272. <https://doi.org/10.1080/00224499909551996>
- Hirsch, J. S., Khan, S. R., Wamboldt, A., & Mellins, C. A. (2018). Social Dimensions of Sexual Consent Among Cisgender Heterosexual College Students: Insights From Ethnographic Research. *Journal Of Adolescent Health*, 64(1), 26–35. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2018.06.011>
- Hsieh, H., & Shannon, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Humphreys, T. (2007). Perceptions of Sexual Consent: The Impact of Relationship History and Gender. *The Journal Of Sex Research*, 44(4), 307–315. <https://doi.org/10.1080/00224490701586706>

- Jeffrey, N. K. (2022). Is consent enough? What the research on normative heterosexuality and sexual violence tells us. *Sexualities*, 27(3), 475–494. <https://doi.org/10.1177/13634607221096760>
- Jeffrey, N. K., & Barata, P. C. (2018). “She didn’t want to. . .and I’d obviously insist”: Canadian University Men’s Normalization of their Sexual Violence Against Intimate Partners. *Journal Of Aggression Maltreatment & Trauma*, 28(1), 85–105. <https://doi.org/10.1080/10926771.2018.1500406>
- Jozkowski, K. N., Manning, J., & Hunt, M. (2018). Sexual Consent In and Out of the Bedroom: Disjunctive Views of Heterosexual College Students. *Women S Studies in Communication*, 41(2), 117–139. <https://doi.org/10.1080/07491409.2018.1470121>
- Kågesten, A., & Van Reeuwijk, M. (2021). Healthy sexuality development in adolescence: proposing a competency-based framework to inform programmes and research. *Sexual And Reproductive Health Matters*, 29(1), 104–120. <https://doi.org/10.1080/26410397.2021.1996116>
- Kar, S., Choudhury, A., & Singh, A. (2015). Understanding normal development of adolescent sexuality: A bumpy ride. *Journal Of Human Reproductive Sciences*, 8(2), 70. <https://doi.org/10.4103/0974-1208.158594>
- Kirby, D. (2002). The Impact Of Schools And School Programs Upon Adolescent Sexual Behavior. *The Journal Of Sex Research*, 39(1), 27–33. <https://doi.org/10.1080/00224490209552116>
- Kitzinger, C., & Frith, H. (1999). Just Say No? The Use of Conversation Analysis in Developing a Feminist Perspective on Sexual Refusal. *Discourse & Society*, 10(3), 293–316. <https://doi.org/10.1177/0957926599010003002>
- Krebbekx, W. (2025). Spring Fever in The Netherlands: Framing Child Sexuality in Sex Education and Its Controversies. *Youth*, 5(1), 6. <https://doi.org/10.3390/youth5010006>

- Lewis, J., & Knijn, T. (2003). Sex Education Materials in The Netherlands and in England and Wales: A comparison of content, use and teaching practice. *Oxford Review Of Education*, 29(1), 113–150. <https://doi.org/10.1080/03054980307431>
- Liang, J. Y., & Bowcher, W. L. (2018). Legitimizing sex education through children's picture books in China. *Sex Education*, 19(3), 329–345. <https://doi.org/10.1080/14681811.2018.1530104>
- Loney-Howes, R. (2019). The Politics of the Personal: The Evolution of Anti-rape Activism From Second-Wave Feminism to #MeToo. In *Springer eBooks* (pp. 21–35). https://doi.org/10.1007/978-3-030-15213-0_2
- Mathews, B., Finkelhor, D., Pacella, R., Scott, J. G., Higgins, D. J., Meinck, F., Erskine, H. E., Thomas, H. J., Lawrence, D., Malacova, E., Haslam, D. M., & Collin-Vézina, D. (2023). Child sexual abuse by different classes and types of perpetrator: Prevalence and trends from an Australian national survey. *Child Abuse & Neglect*, 147, 106562. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106562>
- Ministerie van Algemene Zaken. (2024, 10 oktober). *Nieuwe Wet seksuele misdrijven*. Seksuele Misdrijven | Rijksoverheid.nl. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/seksuele-misdrijven/wet-seksuele-misdrijven>
- Mohajan, H. & Munich Personal RePEc Archive. (2022). Four Waves of Feminism: A Blessing for Global Humanity. In *Studies in Social Science & Humanities* (Vols. 2–2, pp. 1–8) [Journal-article]. Paradigm Academic Press. https://mpa.ub.uni-muenchen.de/114328/1/MPRA_paper_114328.pdf
- Newstrom, N. P., Harris, S. M., & Miner, M. H. (2020). Sexual Consent: How Relationships, Gender, and Sexual Self-Disclosure Affect Signaling and Interpreting Cues for Sexual Consent in a Hypothetical Heterosexual Sexual Situation. *Sex Roles*, 84(7–8), 454–464. <https://doi.org/10.1007/s11199-020-01178-2>
- Nikolajeva, M., & Scott, C. (2000). The Dynamics of Picturebook Communication. *Children's Literature in Education*, 31(4), 225–239. <https://doi.org/10.1023/a:1026426902123>

- Prytz, S. B. (2023). The Textbook Masturbator: A Renegotiated Discourse in Official Swedish Sex-Education Guidelines and Textbooks, circa 1945–2000. *History Of Education Quarterly*, 64(2), 193–210. <https://doi.org/10.1017/heq.2023.24>
- Righi, M. K., Bogen, K. W., Kuo, C., & Orchowski, L. M. (2019). A Qualitative Analysis Of Beliefs About Sexual Consent Among High School Students. *Journal Of Interpersonal Violence*, 36(15–16), NP8290–NP8316. <https://doi.org/10.1177/0886260519842855>
- Roden, J. (2022). #MeToo Movement Backlash: How Evaluations of Women Advocates as More “Sexist” Weaken Movement Support. *Media Psychology*, 25(6), 763–778. <https://doi.org/10.1080/15213269.2022.2064877>
- Simonaggio, C., Rubini, E., Facci, G., Castagna, P., Canavese, A., Scotti, L., & Gino, S. (2024). Victims of drug facilitated sexual assault aged 13-24: a cross sectional study on the pool of users of a sexual violence relief centre in Northern Italy. *International Journal Of Legal Medicine*, 138(4), 1593–1602. <https://doi.org/10.1007/s00414-024-03197-0>
- Sumter, S. R., Bokhorst, C. L., Steinberg, L., & Westenberg, P. M. (2008). The developmental pattern of resistance to peer influence in adolescence: Will the teenager ever be able to resist? *Journal Of Adolescence*, 32(4), 1009–1021. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2008.08.010>
- Tolman, D. L., & McClelland, S. I. (2011). Normative Sexuality Development in Adolescence: A Decade in Review, 2000–2009. *Journal Of Research On Adolescence*, 21(1), 242–255. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00726.x>
- Van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and Practice: New Tools for Critical Analysis*. <https://opus.lib.uts.edu.au/handle/10453/7805>
- Vzw, R. (2022, 6 juli). *Tweede feministische golf*. RoSa Vzw. <https://rosavzw.be/nl/themas/feminisme/feministische-golven/tweede-golf>
- Wiederman, M. W. (2005). The Gendered Nature of Sexual Scripts. *The Family Journal*, 13(4), 496–502. <https://doi.org/10.1177/1066480705278729>

Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2013). Prevalence Rates of Male and Female Sexual Violence Perpetrators in a National Sample of Adolescents. *JAMA Pediatrics*, 167(12), 1125. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2013.2629>

Geanalyseerde boeken

Barbé, B. (2019). *Ik & seks: het sekspositieve voorlichtingsboek voor jongeren*. Harper Collins.

Hoogerwerf, J. (2022). *Het is heus niet raar hoor!: 16 verhalen & 16 gedichten over opgroeien en puberteit voor jonge tieners*. Levendig Uitgeverij.

Kahn-Nathan, J., Cohen, J., & Verdoux, C. (2019). *Seksuele voorlichting in vraag en antwoord*. Centrale Uitgeverij Deltas.

Lourens, F. (2019). *Sex Safe*. Mkbm Publishing.

Masters, M. (2021). *123 superslimme dingen die je moet weten over liefde & seks*. Lannoo.

Ter Horst-Van de Wetering, S., & Wannet, M. (2024). *Heb jij HET al gedaan?: échte verhalen over de eerste keer seks*. Uitgeverij Snor.

Van Der Gouwe-Dingemanse, E. (2020). *Wonderlijk en waardevol*. Uitgeverij de Banier.

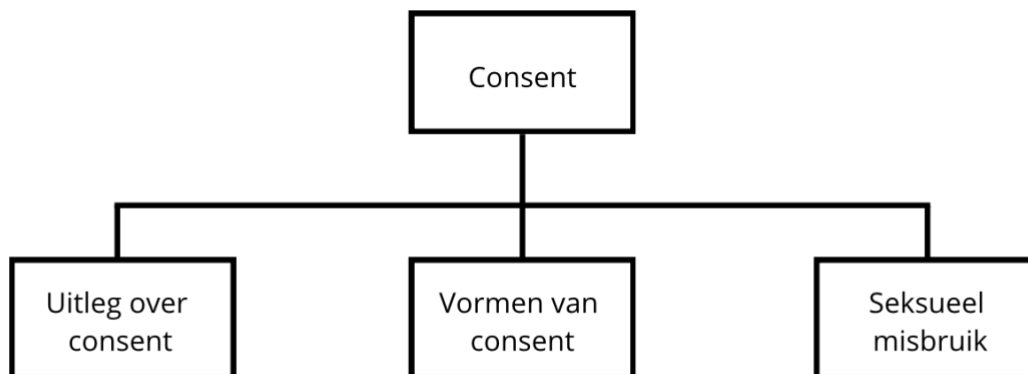
Westera, B. (2021). *Seks is niks gek*. Samsara Uitgeverij B.V..

Bijlage

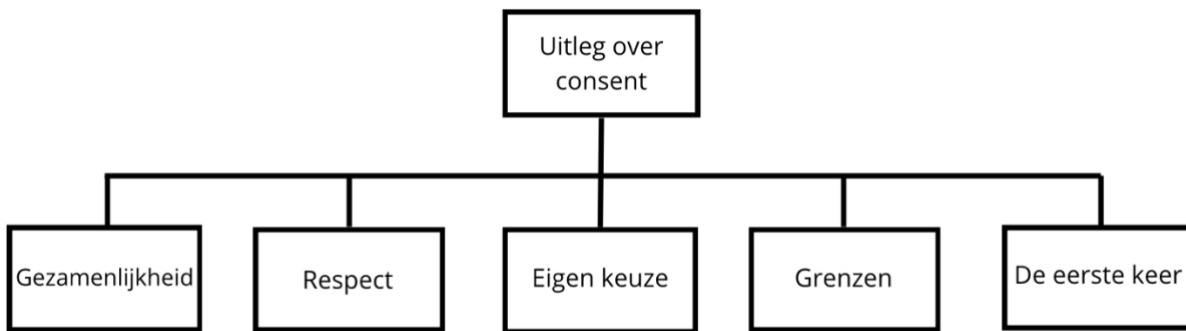
Bijlage 1 Gevonden thema's van de deductieve analyse

- Consent als mondelinge instemming oftewel directe verbale communicatie
- Consent als afwezigheid van een afwijzing
- Consent als eenmalig consent is voor de volgende keren ook al consent
- Consent als doorlopend proces
- Consent als indirecte verbale communicatie
- Consent als directe non-verbale communicatie
- Consent als indirecte non-verbale communicatie
- Consent in de sociale setting
- Machtsverschillen bij consent
- Seksuele scripts

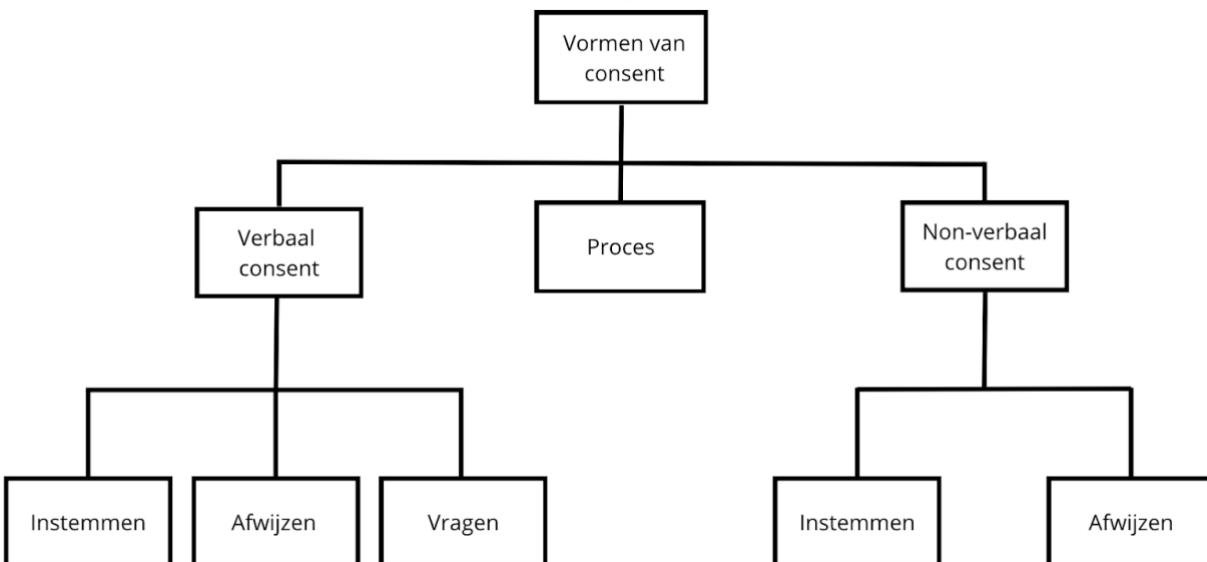
Bijlage 2 Codeboom

1.

2.

3.

